

УДК 342.9–053.5/6

О.В. Алексєєва,
кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, СКОЄНІ НЕПОВНОЛІТНІМИ, У СВІТЛІ ЯВИЩА ПІДЛІТКОВОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ

Описано явище підліткової дезадаптації, досліджено її патогенну, психосоціальну, соціально-психологічну (соціально-педагогічну), соціальну природу. Вивчено корелювання підліткової дезадаптації з такими детермінантами як умови навколишнього середовища, соціальні фактори, психофізіологічні, спадково-біологічні та конституціональні передумови, особистісні характеристики. Запропоновано поняття соціально дезадаптованого підлітка. Описано види адміністративних правопорушень, які найчастіше скоюють соціально дезадаптовані підлітки, відповідно до типології умов формування особистості неповнолітніх правопорушників та з метою окреслення шляхів попередження явища делінквентності.

Ключові слова: підліткова дезадаптація, соціально дезадаптований підліток, дисгармонійний розвиток, делінквентна поведінка, адміністративне правопорушення, асоціальне угруповання.

Описано явление подростковой дезадаптации, исследована ее патогенная, психосоциальная, социально-психологическая (социально-педагогическая), социальная природа. Изучено коррелирование подростковой дезадаптации с такими детерминантами как условия окружающей среды, социальные факторы, психофизиологические, наследственно-биологические и конституциональные предпосылки, личностные характеристики. Предложено понятие социально дезадаптированного подростка. Описаны виды административных правонарушений, чаще всего совершаемых социально дезадаптированными подростками, соответственно типологии условий формирования личности несовершеннолетних правонарушителей с целью определения путей предупреждения явления делинквентности.

Ключевые слова: подростковая дезадаптация, социально дезадаптированный подросток, дисгармоничное развитие, делинквентное поведение, административное правонарушение, асоциальная группировка.

The phenomenon of teenage deadaptation is considered, pathogenic, psychosocial, social and psychological (social and pedagogical), social nature is investigated. Correlation of a teenage deadaptation with such determinants as environmental conditions, social factors, psychophysiological, hereditary, biological and constitutional prerequisites, personal characteristics is studied. The concept of socially deadapted teenager is offered. Types of the administrative offenses most often made by socially deadapted teenagers according to the typology of conditions of formation of the identity of minor offenders for the purpose of definition of ways of prevention of the phenomenon of a delinquency are studied.

Keywords: teenager deadaptation, socially deadapted teenager, disharmonious development, delinquent behavior, administrative offence, asocial group.

Зацікавлення в феномені соціалізації особистості – процесу й результату взаємодії особистості й суспільства, стало зростати десь із середини 20 століття. Її перебіг обумовлюють адаптованість особистості до різних ситуацій, мікро- і макрогруп людей. Порушення адаптації зумовлюють появу протилежного явища – *дезадаптації* (від лат. *de/des* – припинення, усунення, відкидання; *adaptare* – пристосовувати) – небажання визнавати або невміння виконувати вимоги соціального оточення, а також реалізовувати свою індивідуальність у конкретних соціальних умовах (Н.Ю. Максимова); стану внутрішнього дисонансу, головним джерелом якого виступає потенційний конфлікт між установками “Я” та безпосереднім досвідом людини (К. Роджерс). Пояснення природи дезадаптації та девіантної поведінки міститься в концепції Е. Дюркгейма, Р. Мертона; агресії – Е. Фромма, Дж. Долларда, а також у теорії конфлікту. Проблеми визначення психологічних чинників, критеріїв та показників адаптивності/дезадаптивності висвітлені в наукових працях В.В. Абраменкової, Г.О. Балла, М.Р. Бітянкової, Л.Ф. Бурлачука, І.В. Дубровіної, В.В. Ковальова, Г.С. Костюка, І.В. Крук, С.Д. Максименка, Н.Ю. Максимова, А.А. Налчаджяна, О.М. Прихожан, Г.М. Федоришин та інших.

Слід зауважити, що упродовж багатьох років у вітчизняній літературі використовується термін “дезадаптація”. Водночас західні науковці в подібному контексті послуговуються терміном “дизадаптація”. Сміслова різниця полягає в тому, що латинський префікс *de* або французький префікс *des* означає передовсім щезання, знищення, повну відсутність й лише у другу чергу зі значно більш рідким вжитком – пониження, зменшення. Водночас латинське *dis* в головному смислі означає порушення, деформацію, значно рідше – щезання.

Серед досліджень, спрямованих на розкриття детермінант та вивчення процесу становлення соціально дезадаптованої поведінки, значне місце посідають праці українських вчених В.С. Бітенського, В.А. Глушкова, С.В. Дворяка, Н.Ю. Максимова, Е.Б. Первомайського, В.М. Синицького, Б.Г. Херсонського. Продуктивним був доробок вчених, спрямований на визначення критеріїв соціально дезадаптованої поведінки, включаючи такі різновиди як: недисциплінованість, правопорушення, адиктивна поведінка (А.А. Осипова, М.І. Буянов, Г.Л. Лендрет). Дезадаптація розглядається як цілком самостійний феномен, що формується в результаті неузгодженості в психічному розвитку, а також невідповідності психолого-соціального статусу дитини вимогам нової соціальної ситуації розвитку. Сутність явища соціальної дезадаптації полягає в неузгодженості світовідчуття і світогляду дитини з явищами навколишнього середовища, його традиціями й нормами, в ослабленні і втраті соціальних зв'язків з родиною, школою та іншими соціальними інституціями. Власне, відбувається витіснення дитини із ситуації особистісного розвитку, прагнення до самоствердження суспільно прийнятними способами не підтримується й не стимулюється. Дитина опиняється у стані психологічної ізоляції в середовищі спілкування.

Явище дезадаптації безпосередньо пов'язане з поняттями асоціалізації (засвоєння особистістю норм, цінностей, негативних ролей, стереотипів поведінки, які спричинюють деформацію суспільних відносин), десоціалізації (зворотній щодо соціалізації процес, який характеризується відчуженням особистості від основної маси людей, входженням її в асоціальні чи антисоціальні неформальні групи), девіантної та делінквентної поведінки (системи вчинків, що відрізняються від загальноприйнятих у суспільстві норм права, культури, моралі, поведінки часом крайньої у своїх проявах, що призводить до вчинення карних вчинків) і може зумовлюватися різними факторами: конверсією культури і субкультури сучасного суспільства, деформацією агентів соціалізації, соціально-економічними

факторами, кризою інститутів виховання, врешті-решт біологічними чинниками, але завжди проявляється в порушенні норм моралі і права, у асоціальних формах поведінки й деформації системи внутрішньої регуляції, референтних і ціннісних орієнтацій, соціальних установок [1].

У контексті нашого дослідження нас цікавить соціальна дезадаптація підлітків, що характеризується порушенням норм моралі і права, асоціальними формами поведінки й деформацією системи ціннісних орієнтацій, втратою соціальних зв'язків з сім'єю і школою, погіршенням нервово-психічного здоров'я, зростанням рівня ранньої дитячої алкоголізації, схильністю до суїциду тощо. Так, до проявів підліткової дезадаптації відносимо хакінг, вандалізм, екстремізм, ксенофобію, регулярне вживання психотропних речовин (алкоголь, наркотики), сексуальні девіації, проституцію, бродяжництво, комп'ютерну залежність, онлайн ігри, прояви ризикованої поведінки, інші деструктивні асоціальні дії, які еволюціонують спочатку в делінквентну або адиктивну поведінку, а згодом у кримінальну. Сутність явища соціальної дезадаптації полягає в неузгодженості світовідчуття і світогляду дитини з явищами навколишнього середовища, його традиціями й нормами, в ослабленні і втраті соціальних зв'язків з родиною, школою та іншими соціальними інституціями. Підліткова дезадаптація проявляється у труднощах у засвоєнні соціальних ролей, навчальних програм, норм та вимог соціальних інститутів (сім'ї, школи тощо), які виконують функції інститутів соціалізації. Власне, відбувається витіснення дитини із ситуації особистісного розвитку, прагнення до самоствердження суспільно прийнятними способами не підтримується й не стимулюється. Дитина опиняється у стані психологічної ізоляції в середовищі спілкування [2].

Отже, дезадаптація неповнолітніх розглядається як цілком самостійний феномен, що формується в результаті неузгодженості в психічному розвитку, а також невідповідності психолого-соціального статусу дитини вимогам нової соціальної ситуації розвитку. Автори визначають дезадаптованих підлітків як дітей віком від 10 до 19 років, котрі внаслідок впливу різних складних соціальних умов, обставин життя та індивідуального розвитку не можуть адаптуватися до умов середовища життєдіяльності (навчального закладу, сім'ї, групи ровесників), унаслідок чого неспроможні виконувати свої соціальні ролі, що виявляється в порушенні взаємодії із середовищем, у несформованості комунікативних культур, неадекватній самооцінці, високому рівні тривожності, негативному ставленні до навчання, порушенні емоційно-мотиваційної спрямованості. Щоб точніше зрозуміти сутність таких поглядів українських та іноземних науковців на підліткову делінквентність, необхідно знати, чим характеризується підлітковий вік (період життя людини від 11–12 до 14–15 років). За цей найкоротший проміжок часу людина проходить величезний шлях у своєму розвитку: через внутрішні конфлікти із самою собою і з іншими, через зовнішні зриви і сходження вона зможе набутти почуття особистості. Проблеми соціальної дезадаптації в контексті девіантології вивчала Н.Ю. Максимова. Аналіз сучасного стану розроблення проблеми свідчить, що питання психологічної корекції соціально дезадаптованих неповнолітніх вивчено недостатньо. Знайдені тільки принципові напрями вирішення цієї проблеми, але визначення особистісних новоутворень, які є чинниками виникнення девіацій у поведінці неповнолітніх, та створення відповідних загальних засад та програм корекційної роботи ще має бути здійснено. Необхідно також виявити симптоми у розвитку особистості, що передують появі соціальної дезадаптації, з метою їх своєчасної нейтралізації як складової частини запобігання соціальній дезадаптації та корегування відхилень на ранніх стадіях їх виникнення. Практично невивченими

залишаються специфічні особливості такої діяльності в умовах сьогодення з урахуванням реалій пострадянського суспільства. Саме на виконання цих завдань спрямована діяльність колективу лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх. Науковець слушно зауважує, що сутність перехідного періоду полягає в тому, що підліток ніби шукає “межі дозволеного” у своїх діях. Загалом такий пошук меж допустимого властивий всім підліткам, але для більшості він обмежується моральними нормами, заборонами батьків і вчителів. Для соціально дезадаптованих підлітків ці межі розширені до статей Адміністративного, а згодом і Кримінального кодексу [3]. Тобто в разі поглиблення соціальної дезадаптації виникає делінквентна поведінка. За відсутності позитивних соціальних впливів період делінквентності завершується входженням підлітка до злочинного угруповання та початком кримінальної діяльності.

У зв'язку з цим, адміністративні правопорушення виступають певним перехідним етапом між т. зв. “шкільною” дезадаптацією і вчиненням злочину, коли змінювати щось уже запізно. Тому в цьому дослідженні нам важливо встановити зв'язок між певними типами дезадаптації підлітків, особливостями їх формування й певними правопорушеннями, до яких вони схильні. Крім того, у основу типології неповнолітнього-правопорушника слід також покласти комплекс ознак, які відображають передовсім особливості середовища, у якому формувалася його особистість. Воно може бути умовно охарактеризоване як *гіперпротекція, потуральна гіперпротекція, гіпопротекція – як із емоційним контактом, так і з емоційним відторгненням*. Отже, спробуємо охарактеризувати типи підлітків за сукупністю цих ознак і окреслити “перспективи” розвитку дезадаптації кожного з них.

За гіперпротекції дитина перебуває під жорстким контролем з боку сім'ї або, наприклад, інтернатного закладу. Такі діти, залишившись без поведиря, готові коритися першому-ліпшому лідеру. Не замислюючись, виконують усе, що їм накажуть, охоче вступають до різноманітних угруповань, безумовно підкоряються наказам ватажків, мають схильність до адиктивної поведінки. Підлітки, що потрапляють в розряд “важких” за компанію, найчастіше не мають власних переконань, чітких моральних принципів, не здатні чітко й ясно сформулювати свої бажання й вербалізувати їх, тому й пливають “за течією” – підкоряються більш самостійним ровесникам. Цю категорію підлітків зазвичай вважають конформними. Вони схильні до скоєння правопорушень, передбачених ст. 178: розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у стані алкогольного сп'яніння [4].

Як свідчить статистика, до адміністративної відповідальності за ст. 178 КУпАП щорічно притягається понад 50 % осіб від загальної кількості адміністративних правопорушників, з яких 20 % – неповнолітні.

Потуральна гіперпротекція, за якої дитина зростає в атмосфері всюдозволеності й потурання. Позбавлення звичної атмосфери захоплення та легкого задоволення бажань сприймається підлітком не просто як звичайна ситуація перешкод, а як психотравмівна, кризова. Невміння долати труднощі, відсутність досвіду переживання негативних емоцій спонукають його до пошуку необхідних шляхів задоволення своїх потреб, що часто призводить до соціальної дезадаптації. Наприклад, щоб отримати гроші на потреби, які зростають (а батьки вже не в змозі їх забезпечити), підліток стає на протиправний шлях. Наприклад, вдається до дрібних крадіжок (ст. 51 “Дрібне викрадення чужого майна”).

Об'єктом правопорушення є суспільні відносини у сфері власності.

Об'єктивна сторона правопорушення полягає у вчиненні передовсім крадіжки (таємного викрадення чужого майна) – саме вона цікавить нас у контексті нашого дослідження; шахрайства, привласнення, розтрати.

Суб'єктом правопорушення може бути особа, якій виповнилося 16 років.

Суб'єктивна сторона правопорушення характеризується прямим умислом і корисливою метою [4].

Підліткам такої групи характерне створення навколо себе забагато шуму. Їх основне завдання – привернути до себе увагу за будь-яку ціну. Тому для них стають привабливими асоціальні угруповання саме для задоволення завищеного рівня домагань. Виховання за типом потуральної гіперпротекції може призвести й до адиктивної поведінки. Разом з тим підлітки рідко потрапляють в поле зору поліції чи наркологів, тому що їхні батьки за будь-яку ціну намагаються приховати факти вчинення протиправних дій чи вживання дітьми алкоголю або наркотиків.

Гіпопротекція як виховне явище може містити як емоційний контакт, так і емоційне відторгнення. У будь-якому разі виховний процес в умовах гіпопротекції є практично нездійсненим. Гіпопротекція з *емоційним контактом* є характерною для матеріально цілком благополучних сімей, де діяльність батьків спрямована саме на заробляння грошей. Від дітей відкупаються, внутрісімейні стосунки хаотичні. У таких підлітків переважають імпульси, відсутність уявлення про те, що “хочу” має бути на другому місці після “треба”.

Гіпопротекція з *емоційним відторгненням* спостерігається в соціально неблагополучних чи соціально неспроможних сім'ях. Такі діти у вуличну групу переносять засвоєні від батьків уявлення про життя та його цінності (асоціальна поведінка, зловживання спиртними напоями, “моральні” принципи за типом “чия сила, того й правда”).

Одним із найбільш розповсюджених серед правопорушень, які скоюються неповнолітніми цієї категорії, є дрібне хуліганство, відповідальність за яке передбачена ст. 173 КУпАП.

Особливістю дрібного хуліганства, що відрізняє його від хуліганства, що карається в кримінальному порядку, є те, що воно не має характеру грубого порушення громадського порядку, яке спричиняє суттєву шкоду суспільним відносинам, правовим та законним інтересам громадян. Дрібне хуліганство слід відрізнити від таких дій, як самоправство, приниження гідності, нанесення побоїв, або інших проступків, які тягнуть за собою адміністративну відповідальність [5].

Об'єктивну сторону цього правопорушення утворюють: нецензурна лайка; образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян.

У цій статті відсутній вичерпний перелік протиправних дій, які можна кваліфікувати як дрібне хуліганство. Це не є випадковим, оскільки конкретні прояви цього правопорушення надзвичайно різноманітні. Таке розмаїття законодавець визначив терміном “інші подібні дії”. У науковій літературі до цих дій, як правило, відносять: насильницьке вторгнення в громадські місця всупереч забороні певних осіб, які стежать за порядком; безпідставне порушення спокою громадян телефонними дзвінками, лихослів'я по телефону; співання непристойних пісень; вигуки, свист під час демонстрації кінофільмів; гвалт, крики з хуліганських мотивів біля вікон громадян у нічний час; справляння природних потреб у невідведених для цього місцях; поява у громадському місці в оголеному вигляді; самовільне без потреби зупинення комунального транспорту; нанесення непристойних малюнків на тротуари, стіни, паркани, двері чи написів нецензурного змісту; неправдиве повідомлення про смерть родичів, знайомих, якщо це не

потягло тяжких наслідків; грубе порушення черг, яке супроводжується ображенням громадян та проявом неповаги до них; знищення або пошкодження з хуліганських мотивів якого-небудь майна у незначних розмірах; зривання афіш, плакатів, газет, об'яв зі стендів; умисна (з бешкетництва) швидка їзда на автомобілях та мотоциклах по калюжах поблизу тротуарів, зупинок, інших місць скупчення людей тощо [5].

Слід зазначити, що цей адміністративний проступок, на думку переважної більшості вчених, є одним із найбільш небезпечних адміністративних правопорушень, які вчинюються неповнолітніми. Рівень розвитку психіки неповнолітніх в достатньому обсязі дозволяє усвідомлювати небезпечність дрібного хуліганства й усвідомлювати наслідки своїх протиправних дій. Однак варто враховувати, що для цього віку залишається характерним значний “розрив” між рівнем інтелектуального розвитку та соціальною “зрілістю” особистості.

Суб'єктом адміністративної відповідальності за дрібне хуліганство є фізична осудна особа, що на момент скоєння правопорушення досягла 16-річного віку. Порушення тиші неповнолітніми, як правило, виражається у голосному криці, співі, розмові, сміху, грі на музичних інструментах, прослуховуванні радіоприймачів та магнітофонів, CD програвачів тощо. Досить часто неповнолітні збираються у нічний час під вікнами та балконами будинків, розповідаючи друзям, як вони провели до цього час на дискотеках та в нічних клубах, з ким познайомилися і т. ін. У деяких випадках такі розмови закінчуються розпиванням спиртних напоїв або вчиненням хуліганських дій.

Не менш суспільно шкідливим є правопорушення неповнолітніх, виховуваних за типом **гіперпротекції**, відповідальність за яке передбачене ст. 185 КУпАП (злісна непокора законному розпорядженню або вимозі поліцейського, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця). Об'єктом цього правопорушення є одночасно громадський порядок, громадська безпека та встановлений порядок управління.

Суб'єктом цього правопорушення є особа, яка досягла на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку. Зазвичай такі правопорушення вчинюються неповнолітніми у громадських місцях під час проведення спортивно-культурних заходів (на стадіонах, мітингах, під час виборчих кампаній, концертів, на дискотеках тощо), коли вони, хизуючись перед своїми однолітками, особливо протилежної статі, хочуть підкреслити свою значущість та самостійність, так звану “сміливість”. Таке правопорушення у 80 % неповнолітні вчиняють у стані алкогольного сп'яніння. Про небезпечність такого правопорушення свідчить нещодавній трагічний випадок, коли відмова п'яних молодиків зупинити авто на вимогу поліції спричинила загибель їхнього неповнолітнього товариша [4].

Слід зазначити, що цей адміністративний проступок, на думку переважної більшості вчених, є одним із найбільш небезпечних адміністративних правопорушень, які вчинюються неповнолітніми. Рівень розвитку психіки неповнолітніх в достатньому обсязі дозволяє усвідомлювати небезпечність дрібного хуліганства й усвідомлювати наслідки своїх протиправних дій. Однак варто враховувати, що для цього віку залишається характерним значний “розрив” між рівнем інтелектуального розвитку та соціальною “зрілістю” особистості.

Усі категорії складних підлітків схильні до скоєння адміністративних правопорушень, передбачених ст. 44 КУпАП (незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах). Це поширені діяння, що

характеризують явище наркотизму. Їх суспільна шкідливість полягає в тому, що це правопорушення безпосередньо пов'язане з немедичною наркотизацією, котра виступає як соціальний чинник розвитку патологічного процесу захворювання на наркоманію або токсикоманію.

Дослідження класифікації адміністративних правопорушень, скоюваних неповнолітніми, на нашу думку, має як практичне, так і теоретичне значення й є необхідним для: 1) системного представлення структури протиправних діянь, які вчинюються неповнолітніми; 2) з'ясування специфіки окремих груп адміністративних правопорушень, які вчинюються неповнолітніми; 3) розуміння особливостей провадження у справах про адміністративні правопорушення неповнолітніх; 4) визначення можливості застосування заходів впливу чи інших стягнень за окремі правопорушення. Це видається тим більш потрібним у світлі усвідомлення того, що більшість злочинців могли б уникнути такої долі, якби в дитинстві дорослі створили нормальні умови для їх виховання, компенсації вад їхнього характеру. Найважливішу роль у соціальній дезадаптації неповнолітнього відіграє його найближче оточення, передовсім сім'я, а отже, слід усувати чинники, що викликають реакцію декомпенсації і протиправну поведінку підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Агеева Л.Г.* Социально-психологическая дезадаптация современных школьников и ее причины / под общ. ред. Ю.А. Клейберга. Ульяновск: УлГУ, 2010. 180 с.
2. *Халикова Г.Р.* Социальная дезадаптация подростков: факторы, причины, принципы организации воспитательной работы. Студ. научные исследования. 2014. № 4. URL: <http://student.snauka.ru/2014/06/2228> (дата звернення 10.09.2017).
3. *Максимова Н.Ю.* Психология девиантной поведінки: навч. посіб. К.: Либідь, 2011. 520 с.
4. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення / під. ред. Р.А. Калюжного, М.І. Іншина, І.М. Шопіної. К., 2013. К.: Правова єдність, 2013
5. *Шевченко А.Є., Калюжний Р.А., Волкова Л.М.* Дрібне хуліганство як вид адміністративного правопорушення : монографія. К.: "МП Леся". 172 с.

Отримано 02.10.2017